

LBRIS

We know
books

Richard Overy este un renumit profesor de istorie modernă și contemporană la University of Exeter. A scris și publicat mai bine de douăzeci de cărți despre cele două războaie mondiale și, mai cu seamă, despre perioada interbelică, inclusiv volumele bine primite de specialiști și de publicul larg *Why the Allies Won*, *Russia's War* și, mai de curând, *The Dictators: Hitler's Germany and Stalin's Russia*, acesta din urmă câștigător al Wolfson Prize în 2005. Una dintre cele mai recente contribuții ale sale în acest domeniu este *The Morbid Age: Britain between the Wars*, apărută în 2009.

1939

NUMĂRĂTOAREA INVERSĂ

Europa înainte de al Doilea Război Mondial

RICHARD OVERY

Copyright © 2009 Richard Overly
Ediție publicată pentru prima dată în Marea Britanie
de Penguin Books Ltd

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe

1939 – Numărătoarea inversă.
Europa înainte de al Doilea Război Mondial
Richard Overly

Copyright © 2015 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:
Anamaria Schwabb

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Ștefania Mihalache, Ovidiu Șerban
Copertă: Florentina Tudor
Tehnoredactare și prepress: Anca Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
OVERLY, RICHARD

1939 – Numărătoarea inversă. Europa înainte de al Doilea Război Mondial / Richard Overly; trad.: Anamaria Schwabb – București: Litera, 2015

Index

ISBN 978-606-741-781-4

I. Schwabb, Anamaria (trad.)
94(4)"/.../1939"

Cuprins

Prefață.....	7
Prolog. Polonia, Germania și statele vest-europene	9
1. Timpul se scurge.....	24
2. Polonia prinsă la mijloc.....	44
3. Război local sau mondial?	67
4. Eșecul eforturilor pentru pace	86
Concluzie. De ce război?	103
Note	115
Mulțumiri	137
Indice.....	138

PROLOG

POLONIA, GERMANIA ȘI STATELE VEST-EUROPENE

În 1933, romancierul englez H.G. Wells publica romanul *Chipul lucrurilor viitoare*, o relatare fictivă având ca subiect relațiile internaționale din următorii cincizeci de ani ai secolului XX. Previziunea cea mai importantă din cartea lui Wells se referea la izbucnirea unui „război ultim“ în Europa, în viitorul apropiat. Data pe care o alesese scriitorul era ianuarie 1940, iar cauza războiului – un incident minor în Danzig, în care e implicat un evreu polonez, comis-voiajor, împușcat mortal, în gară, de un tânăr nazist. Tânărul interpretase greșit efortul grotesc al polonezului de a-și îndrepta o coroană dentară ruptă, văzându-l ca pe un gest de batjocură față de un reprezentant al celui de-al Treilea Reich. În povestirea lui Wells, incidentul e doar scânteia care aprinde butoiul cu pulbere al rivalităților și suspiciunilor din Europa. În două zile războiul cuprinde întreaga Europă. „Tensiunea“, spune Wells, „crescuse atât de mult, încât un dezastru părea o ușurare, dându-i în același timp Europei libertatea de a se sfâșia în bucăți“.¹

Ceva foarte asemănător s-a și petrecut în realitate, în toamna lui 1939, cu patru luni mai devreme decât prevestise Wells. Războiul european a izbucnit la trei zile după ocuparea Danzigului de către germani. Cererile ca fostul oraș german să fie returnat Germaniei au dus la un conflict care a început cu invadarea Poloniei de către Germania la 1 septembrie 1939 și a luat amploarea unei conflagrații în momentul când imperiile britanic și francez au declarat război Germaniei, două zile mai târziu. Cauza imediată a conflagrației a mascat realitatea

faptului că, până în 1939, situația politică europeană fusese dominată de o extraordinară tensiune provocată și de prăbușirea sistemului internațional stabilit la sfârșitul Primului Război Mondial. Conflictul din septembrie 1939, care a dus la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, a fost, de fapt, rezultatul unor cauze de o anvergură mult mai mare decât statutul orașului Danzig. Prim-ministrul britanic Neville Chamberlain afirma în fața Camerei Comunelor, pe 24 august, că războiul, dacă avea să izbucnească, urma să se ducă nu „pentru viitorul politic al vreunui oraș îndepărtat dintr-o țară străină”, ci pentru apărarea unor principii fundamentale ale legislației internaționale.² În timpul unei întruniri convocate pe 23 mai 1939 în vederea pregătirilor pentru atacul împotriva Poloniei, Adolf Hitler le-a spus comandanților săi militari că miza nu era orașul Danzig: „Noi vrem să ne extindem spațiul vital [*Lebensraum*] în est și să ne luăm toate măsurile de precauție pentru siguranța proviziilor alimentare.”³

Războiul care a izbucnit în septembrie 1939 poate fi explicat corespunzător numai în contextul deteriorării ordinii europene din perioada anilor 1930, când combinarea mai multor factori, precum criza economică, ascensiunea dictaturilor autoritare, dezacordurile ideologice profunde, rivalitățile naționaliste și eșecul eforturilor făcute de Liga Națiunilor pentru a păstra un climat de pace, a făcut să crească considerabil probabilitatea izbucnirii unui conflict major. Războiul a vizat însă, în primul rând, independența Poloniei, iar cauzele lui imediate trebuie căutate chiar în confruntarea din 1939 ce a avut în vedere viitorul acestei țări.

Motivul principal care a făcut din război o certitudine a fost refuzul intransigent al Poloniei de a face concesii puternicului său vecin german. După cum scria un angajat al Ministerului britanic al Afacerilor Externe în mai 1939, Polonia era singurul stat din Europa „capabil și dispus să opună cu adevărat rezistență agresiunii germane”.⁴

De fapt, chestiunea poloneză e legată de perioada imediat următoare Primului Război Mondial, când Puterile Aliate, victorioase, au decis să creeze un stat polonez independent căruia i-au asigurat un coridor de trecere spre mare prin fostul teritoriu german, intenționând să folosească orașul german Danzig ca port major pentru importurile/exporturile poloneze. Orașului i s-a asigurat statutul de Oraș Liber sub conducerea unui comitet al Ligii Națiunilor, care urma să delege un comisar al Ligii însărcinat cu supravegherea înțelegerilor încheiate în vederea protecției comerțului polonez și a menținerii principiului autoguvernării pentru populația majoritar germană.⁵ Soluția găsită nu a fost, însă, niciodată acceptată de partea germană, iar conducătorii polonezi și-au dat seama imediat că decizia Ligii urma să declanșeze o criză viitoare de vreun fel sau altul. După cum observa mareșalul Józeph Pilsudski, care a condus Polonia din 1926 până la moartea sa în 1935, Orașul Liber avea să fie întotdeauna „barometrul relațiilor polono-germane”.⁶

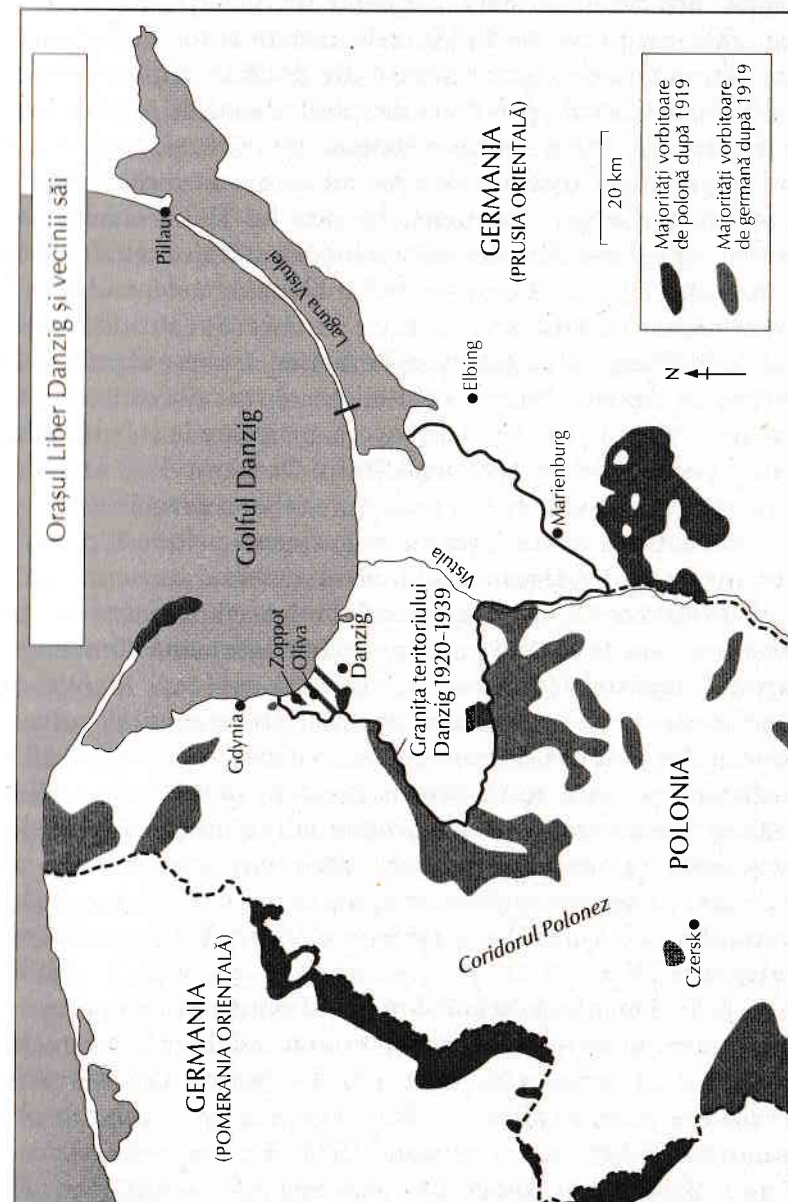
În mai 1933, la puțin timp după venirea lui Adolf Hitler la putere în Germania, Partidul Național-Socialist* din Danzig a ocupat prin vot 38 din cele 72 de locuri ale consiliului local și a preluat guvernarea orașului. Din acel moment până la izbucnirea războiului, în septembrie 1939, Danzig a fost, efectiv, un avanpost al celui de-al Treilea Reich. Până în 1936 exista un sistem format, practic, dintr-un singur partid, iar în noiembrie 1938, sfidându-l pe comisarul Ligii, consiliul orașenesc a introdus infamele Legi germane de la Nürnberg din 1935, pentru a nega dreptul la cetățenie deplină al populației evreiești din Danzig.⁷ În 1939, populația germană, animată de tendințe profund naționaliste, făcea presiuni pentru a reveni *Heim ins Reich*, „acasă în Germania”.

Chestiunea poloneză nu se limita, însă, la problemele orașului Danzig. În perioada de după Tratatul de la Versailles,

* Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Partidul Muncitoresc Național-Socialist German, denumit uzual Partidul Nazist German (n.tr.)

semnat în iunie 1919, Poloniei i s-au acordat și părți importante din regiunea industrială a Sileziei, în afară de coridorul sus-menționat ce traversa Prusia Occidentală. Forțele voluntare germane (*Freikorps*), recrutate dintre soldații reînțorși de pe front în 1919, s-au opus revendicărilor polonezilor asupra frontierei de est până în momentul dizolvării respectivelor forțe, în 1922. Noul stat polonez cuprindea, de asemenea, un vast teritoriu care aparținuse fostului Imperiu Rus. Ca urmare, în 1920, Armata Roșie revoluționară, abia întoarsă acasă după victoriile din Războiul Civil Rus, a invadat Polonia, încercând să distrugă statul proaspăt format și să răspândească revoluția proletară și în alte părți ale Europei. Cavaleria Roșie ajunsese până la granița germană, iar trupele lui Mihail Tukacevski, altminteri slab înarmate, amenințau să asedieze Varșovia, fosta capitală a Poloniei ruse. Deși Marea Britanie și Franța nu au făcut nici un efort pentru a proteja statul pe care îl constituiseră cu puțin timp înainte, polonezii au obținut o victorie remarcabilă sub conducerea lui József Pilsudski, care, în 1914, mobilizase o legiune polonă să lupte de partea Austro-Ungariei împotriva Rusiei țariste. Bătăliei pentru Varșovia nu i s-a acordat niciodată importanța pe care o merită în relatările istorice ale anilor 1920; totuși, datorită ei a fost oprită cruciada comunistă în Europa de Est, iar Polonia și-a păstrat independența față de cei doi vecini periculoși, Germania și Uniunea Sovietică. Victoria din 1920 a devenit, de altfel, mitul fondator al noului stat polonez și a jucat un rol important în decizia Poloniei de a nu se supune nici unuia dintre puternicii ei vecini în 1939.⁸

În perioada interbelică, Polonia și-a menținut independența fragilă și a devenit o importantă putere regională în Europa de Est; unii conducători polonezi așteptau cu nerăbdare să se producă o expansiune a influenței poloneze spre Marea Neagră sau spre Ucraina sovietică. În 1932, Polonia a semnat un pact de neagresiune cu Uniunea Sovietică și în 1934 și-a pus semnătura pe o înțelegere similară cu Germania hitleristă.

Polonia era bine înarmată, după standardele puterilor europene mai mici, investind în forțele armate aproximativ jumătate din cheltuielile guvernamentale până la mijlocul anilor 1930. Totuși, nu era privită ca un posibil aliat de către statele vest-europene mari. Antisemitismul polonez și autoritarismul regimului politic din Polonia nu au ajutat-o să clădească relații cu țările vest-europene. În vara lui 1938, conducerea Poloniei se pronunța în favoarea scindării statului ceh, sperând ca Polonia să poată domina astfel o Slovacie independentă și să obțină o influență majoră într-o zonă care se întindea de la statele baltice până la granițele României. Guvernul polonez a profitat de dezmembrarea statului cehoslovac și a emis un ultimatum, încununat în final de succes, prin care le solicita cehilor să cedeze Poloniei teritoriul Těšín. Occidentul nu excludea posibilitatea ca polonezii să se alăture taberei germane.⁹

Deteriorarea acută a relațiilor germano-poloneze până în punctul în care Germania a început războiul în septembrie 1939 a rezultat tocmai din *refuzul* conducerii poloneze de a-și considera țara ca făcând parte din tabăra germană. Tensiunile dintre Polonia și Germania nu fuseseră evidente înainte de Acordul de la München, deși statutul Danzigului și viitorul Coridorului Polonez de trecere erau elemente ale acordurilor postbelice pe care conducătorii germani doreau mult să le anuleze. Renașterea puterii germane sub conducerea lui Hitler reprezenta o amenințare serioasă, dar conducerea Poloniei era hotărâtă, în ceea ce o privea, să apere cu orice preț integritatea Tratatului de la Versailles. Deși dornică să profite de prăbușirea rezistenței cehice în 1938, Polonia nu voia ca soluția Acordului de la München să fie aplicată în cazul minorităților germane care trăiau pe teritoriul său ori în Orașul Liber. Din punctul de vedere al germanilor însă, dezmembrarea Cehoslovaciei deschisese calea și altor posibile revizuii ale statu-quo-ului în Europa de Est. La 1 octombrie 1938, când trupele germane intrau în Regiunea Sudeților (Sudetenland), cedată lor prin Acordul de la München, Hitler i-a spus aghiotantului său că

nu a uitat chestiunea poloneză: „La momentul potrivit, când polonezii vor fi cedat, îi va împușca”.¹⁰ E, totuși, puțin probabil ca în această fază Hitler să se fi gândit la un război cu Polonia. Soluția preferată de el ar fi fost ca Varșovia să-și dea acordul de a modifica frontierele, de a ceda Danzigul Germaniei și de a deveni parte a unui bloc progerman în Europa de Est. La 24 octombrie 1938, ministrul de externe german Joachim von Ribbentrop l-a invitat pe ambasadorul polonez Józef Lipski la un prânz la Grand Hotel, în Berchtesgaden, aproape de refugiul lui Hitler de la Obersalzberg. Aici Ribbentrop a făcut prima sugestie ca Danzigul să fie returnat Germaniei și ca o linie ferată să traverseze Coridorul Polonez, cu drepturi extrateritoriale pentru Germania pe această rută, de o parte și de alta a liniei ferate. Polonia, sugera Ribbentrop, s-ar fi putut chiar alia Germaniei, Italiei și Japoniei, ca parte a Pactului Anti-Comintern îndreptat împotriva Uniunii Sovietice.¹¹

Întors la Varșovia, Lipski a comunicat sugestiile ministrului de externe, Józef Beck. Beck lucra în cadrul Ministerului polonez al Afacerilor Externe din 1932 și era, în momentul acela, figura dominantă în guvernul polonez. El și-a dat seama imediat că intenția germanilor era aceea de a începe un „război al nervilor” a cărui miză era orașul Danzig. Spre sfârșitul lui noiembrie, Beck i-a comunicat lui Ribbentrop refuzul clar de a reîncorpora Danzigul Germaniei; a propus, totuși, o alternativă – dizolvarea Comitetului Ligii Națiunilor și înlocuirea lui cu o înțelegere polono-germană care să respecte interesele celor două popoare din Danzig, păstrând, în același timp, statutul independent al orașului. La 24 noiembrie, Hitler a cerut forțelor armate germane să pregătească un plan pentru ocuparea Danzigului. La 5 ianuarie 1939, Beck a fost invitat la Berlin, unde Hitler și-a exprimat din nou dorința ca Danzigul să redevină oraș german. Până în primăvară, tonul germanilor a devenit mult mai categoric. La 20 martie, Ribbentrop i-a spus clar lui Lipski că Danzigul trebuia returnat Germaniei și că trebuiau restabilite comunicațiile extrateritoriale. Ribbentrop

a insistat ca Beck să vină la Berlin pentru negocieri.¹² Cererea a venit în timpul unei săptămâni frenetice, la doar șase zile după voiajul forțat al președintelui ceh la Berlin pentru a cere „protecție” (urmat de ocuparea provinciilor cehe Boemia și Moravia de către Germania) și cu două zile înainte ca Lituania să fie constrânsă să-i cedeze Germaniei alt teritoriu german, Memel. Beck a tras concluzia de rigoare și a refuzat să meargă la Berlin, refuz ce a marcat sfârșitul negocierilor pașnice dintre cele două țări. Ambasadorul Lipski nu i-a mai reîntâlnit nici pe Hitler, nici pe Ribbentrop, până pe 31 august, zi ce a precedat invazia țării sale de către germani. Într-o întrunire ținută la Ministerul polonez al Afacerilor Externe pe 24 martie, Beck a schițat opțiunile Poloniei. După părerea lui, Germania „își pierduse predictibilitatea”, iar lui Hitler trebuia să i se opună o hotărâre pe care nu o mai întâlnește nicăieri în Europa. Polonia, a mai adăugat Beck, avea un nivel de referință în ceea ce privește negocierea sub care nu putea coborî. „E clar”, a continuat el, „vom lupta”.¹³

Liniile frontului au fost trasate în ultima săptămână din luna martie a anului 1939. A doua zi după întrunirea ținută de Beck, Hitler a ordonat forțelor armate germane să pregătească un plan operațional pentru invadarea Poloniei, care să-i izoleze pe polonezi din punct de vedere internațional în cazul în care refuzau să se conformeze solicitărilor Germaniei. Forțele poloneze de la granița de vest au fost alertate în aceeași săptămână. În Marea Britanie, care, în urma ocupării și scindării Cehoslovaciei, înțelesese că acțiunile lui Hitler nu puteau fi circumscrise intereselor britanice și franceze, anexarea de către germani a teritoriului Memel a sporit temerile că o lovitură militară neașteptată ar putea adăuga și Danzigul celorlalte trofee germane. Atitudinea polonezilor devenise și mai fermă, după cum o confirmau informațiile secrete trimise din Polonia la Londra. Pe 27 martie, șeful de cabinet polonez a afirmat că Polonia va lupta pentru Danzig. Din câte își dăduse seama, în momentul acela „nu mai era loc nici

măcar de discuții rezonabile” pentru opinia publică poloneză, iar armata dădea dovadă de „tot atâta încăpățănare”. Surse secrete le comunicaseră britanicilor că Germania era gata să ocupe Danzigul printr-o lovitură militară: „Acțiune iminentă”, a fost informat Chamberlain.¹⁴ Pe 31 martie, Chamberlain a anunțat în Camera Comunelor că oferă o garanție a independenței Poloniei, garanție la care a aderat și guvernul francez câteva zile mai târziu. Întrucât lovitura militară nu s-a materializat, britanicii au presupus că mobilizarea polonezilor și garanția menționată mai sus l-au forțat pe Hitler să se retragă, o perspectivă care a intensificat fermitatea politicii britanice în timpul verii. Danzigul nu mai era privit de nimeni ca o chestiune problematică. La 5 mai 1939, lordul Halifax, secretarul britanic al afacerilor externe, a scris un articol adresat cabinetului său despre chestiunea Danzigului; acolo arăta că, în momentul respectiv, problema era, pe de-o parte, ambiția Germaniei de a domina Europa și, pe de altă parte, hotărârea polonezilor de a-și apăra independența. Deși calea era încă deschisă pentru un acord liber negociat privind Danzigul, un compromis ar fi fost, în momentul acela, „puțin probabil”, după părerea lordului Halifax.¹⁵

Este evident că, încă din primăvara anului 1939, părțile implicate în criza din august și din septembrie care a determinat izbucnirea războiului au urmat niște traiectorii ce nu puteau duce decât la confruntare directă. Polonia hotărâse să nu se conformeze cererilor Germaniei și se înarmase, în plus, cu acea garanție internațională de independență care îi întărea decizia. Pe 3 aprilie, ca reacție la garanția respectivă, Hitler a ordonat ca, în cele din urmă, să se înceapă pregătirile pentru „Planul Alb” (invadarea Poloniei), urmând ca aceste pregătiri să fie finalizate până la 1 septembrie. El voia să se asigure că în timpul verii va reuși să creeze o breșă între Polonia și celelalte țări vest-europene, împiedicând astfel războiul să se extindă și în restul continentului. Pe 23 mai, Hitler le-a spus comandanților lui militari: „Trebuie neaparat să izolăm Polonia. Succesul